

Hemánuksen virittävyys

Perti Hemánus teki tämän lehden numerossa 6/1986 pitkän ja perusteellisen arvion virittävyys-idean tähänastisesta historiasta. Hemánus pitää ideaa varsin kiintoisana, mutta katsoo samalla virittävyyden teoreettisen kehittelyn olevan vielä puutteellista ja selkiintymätöntä. Hemánuksen teksti on varsin virittävää: se pakottaa pohtimaan ja miettimään asioita. Kriitikissä on nimittäin perää, nimenomaan muutamissa peruskysymyksissä.

Yritän seuraavassa täsmentää ja kehitellä kahta perusteemaa. Ensinnäkin, mitä uutta virittävyydellä on antaa verrattuna perinteiseen vaikutustutkimukseen? Toiseksi, miten analyttinen ja normatiivinen virittävyys poikkeavat toisistaan?

Vaikka Alkoholitutkimussäätiön valistusprojekti kehitti virittävyys-käsitteen (alkoholi)valistuksen vaikutusten analysoimiseksi, se soveltuu minkä tahansa impulssin käynnistämien reaktioiden kuvaukseen — on se sitten ilmoitus, uutinen, kuva tai tv-ohjelma. Siksi käytän tuonnempana esimerkkejä, joilla ei ole mitään tekemistä valistuksen kanssa. Itse asiat tulevat näin mielestäni paremmin esiin.

Perillemeno ja virittävyys

Perinteisen vaikutustutkimuksen peruskysymys on: Meneekö sanoma perille? Täsmennettynä: Mikä on sanoman viesti (mitä lähettäjä tahtoo sanoa)? Muuttaako se kohteen (yksittäisten vastaanottajien tai julkisuuden tai näiden yhdistelmän) tietoja, asenteita ja/tai käyttäytymistä? Kyse on lineaarisesta ja kausaalista asetelmasta, s—r-kuviosta:

sanoma — perillemeno

Mekaanisena ärsyke—reaktio-kaavana tätä ei kuitenkaan ole aikoihin nähty, vaan prosessina. Asetelmaa on täsmennetty ottamalla mukaan väliin tulevia muuttujia ja sanoman kognitiivinen käsittely vastaanottajapäässä (merkityksenanto). Silti peruskysymyksenä on säilynyt: Kuinka hyvin lähettäjän sanomaan sisällyttämä viesti vaikuttaa vastaanottajaan?

Tähän asetelmaan valistusprojekti oli tyytymätön. Se on sillä tavoin *suljettu*, että se hukkaa suuren osa impulssin käynnistämästä prosessista. Se mittaa vain viestin tehoa, ei vaikutuksia.

Siksi asetelma pitää projektin mielestä jättää *avoimeksi* ja katsoa, mitä todella tapahtuu. Aikaisemmin (Virtanen 1986) olen tiivistänyt näin: ”Ei ole mielekästä kysyä, meneekö Rauni Mollbergin Tunteiden sotilas ’perille’,

vaan millaisia tunteita, ajatuksia, ideoita, uudelleenarviointeja, elämyksiä se käynnistää — millainen suhde elokuvan ja katsojan välille rakentuu.”

Tuo on kuitenkin epätasaisesti sanottu. Kritisoin hieman itseäni ja yritän rakentaa ”suurta synteisiä”. On nimittäin aivan legitimiä kysyä, meneekö Tunteiden sotilas — Mollbergin näkökulmasta. On vain täsmennettävä perinteisen asetelman vaatimus: Mitä Mollberg haluaa sanoa, mikä on elokuvan viesti? Mollberg on sen julkisesti ilmoittanut: sodan ja sodan ihannoinnan vastustaminen. On täysin järkevää kysyä, kuinka hyvin Mollbergin tavoitteet toteutuivat.

Mutta tässä synteisi: perinteinen perillemeno on vain *osa* impulssin vaikutuksia, ja siksi valistusprojektin tyytymättömyys oli oikeutettu. Perillemeno voidaan rajoittaa lähettäjän tavoitteiden toteutumisasasteeseen, mutta silloin todella hukataan suuri osa todellisen prosessin sisällöstä. Siksi virittäjät hajottavat peruskysymyksen (meneekö sanoma perille?) kahtia: Miten sanomasta tulee viesti? Millä tavoin viesti menee perille?

sanoma — viesti(t) — perillemeno

Tämä tarkoittaa, ettei todellista, realisoituvaa viestiä voi lukea *sanomasta*, vaan reaktioista, koko vastaanottoprosessista suhteutettuna sanomaan. Sanomasta itsestään voi lukea vain tietoisesti tai salatusti siihen sisällytetyt viestit (kuten Mollbergin sodanvastaisuus), mutta ei elävän elämän synnyttämiä ”ajatuksia, tunteita, ideoita, uudelleenarviointeja, elämyksiä”.

Joten sanoman virittävyys tarkoittaa *sekä* sitä sosiaalista arviointiprosessia, joka valikoi, muokkaa ja vakiinnuttaa jonkin tai jotkin sanomassa potentiaalisesti olevat viestit ja/tai kiinnittää siihen aivan omiaan, *että* näiden toteutuneiden viestien perillemeno. Siis analyysivälineenä virittävyys on kuin onkin ”vanhaa” perillemenotutkimusta, mutta laennetussa muodossa. Sen anti keskittyy nimenomaan sanoman muuttumiseen viestiksi, tuon ulosottokoodausprosessin empiiriseen haltuunottoon.

Otetaan esimerkiksi demarien viime vaalien alla tekemä lapsilisäesitys. Asetelma voidaan rakentaa ”perinteisesti” demareiden tavoitteiden kannalta ja katsoa, kuinka hyvin tavoitteet menivät perille. Mutta tämän lisäksi tai asemesta asetelma voidaan jättää avoimeksi ja katsoa, mitä viestejä vastaanottajat sanomasta lukivat ja miten viestit ajallisesti muuttuivat, ja vasta sen jälkeen tutkia, miten todella syntyneet viestit vaikuttivat. Prosessi jakautuu siis siten, että ensiksi vaikutukset näkyvät ikään kuin itse *sanomassa*, sen viestiprofilin muutoksina (vaikka sanoma ”sinänsä” tietysti pysyy koko ajan samana), ja vasta sitten vastaanottajissa. Tai vielä oikeammin kyse on dialektisesta prosessista, jossa kaikki koko

ajan vaikuttaa kaikkeen, vaikkakin analyttisesti sen voi ja se pitää pilkkoa osiin ja vaiheisiin.

Vielä suurempi hyöty sanoman ”viestittymisen” analyysistä on silloin, kun kukaan ei oikeastaan tiedä, mitä sanomalla halutaan sanoa. Tässä mielessä Jumalan teatterin tempaus Oulussa olisi kiitollinen tutkimuskohde.

Erityisen käyttökelpoinen tähän asti kehitellyt metodi on julkisen arviointiprosessin analyysissä. Julkiset reaktiot ovat dokumentteina olemassa, ja siksi prosessin rekonstruointi on teknisesti helppoa. Voidaan kuvata, kuinka reaktiot siirtyvät tasolta toiselle, muodostavat pitkiä ketjuja: tuloksena saattaa olla monipolvinen, haurautuva keskustelurypäle. Merkittävimmät keskustelut saattetaan käydä aika etäällä sanoman sisällön tematiikasta. Silti sanoma on virittänyt koko prosessin. Keskustelun etenemistapa voi paljastaa mielenkiintoisia taustakytkeitä: mikä väline ja kuka (lehti itse, intressiryhmä, asiantuntija) reagoi ja millä tavalla, millaisia rintamalinjoja syntyy ja keistä ne koostuvat, ja keskittykö keskustelu vain johonkin osaan tiedotusvälineitä (Virtanen 1981).

Tällaisen prosessin talteen ottamiseksi olen kehitellyt alustavia käsitteitä: *tartunta* (impulssin sanat tai iskulauseet tarttuvat julkiseen kielenkäyttöön), *tulkinta* (reaktiot tulkitsevat sanoman ilmisäilytystä), *kytkentä* (reaktiot kytkevät sanoman johonkin sanoman ulkopuoliseen teemaan). Nämä ovat tietysti aika alkeellisia jäsentelyjä, mutta alkua kuitenkin.

Sen sijaan kansalaisyhteiskunnan tasolla arviointiprosessin talteenotto on varsin hankalaa. Yksittäiset tulokset ja pienryhmäkeskustelut katoavat, rekonstruktio on vaikeaa. Hankalinta on tutkia julkisuuden ja kansalaisyhteiskunnan keskinäistä vuorovaikutusta, koko mielipideilmaston sisäistä tapahtumista. Mutta nämä ovat teknisiä, eivät periaatteellisia vaikeuksia.

”Hyvä” sanoma

Virittävyys-ajattelu toimii kahdella tavalla. Toisaalta se on analyttinen käsite, jonka avulla voidaan jäsentää ja kuvata sanoman käynnistämää kokonaisprosessia (vaikutuksia) sellaisena, kuin se todella tapahtui. Tässä mielessä olen kuvannut virittävyyttä edellä. Mutta toisaalta voidaan kysyä, miten sanoma pitäisi rakentaa, jotta se olisi mahdollisimman virittävä normatiivisessa mielessä, jotta sanoman kokonaisvaikutukset olisivat mahdollisimman ”hyviä”. Tällöin tavoitteena on ideaalisen sanomamallin kehittäminen.

Tässä suhteessa aikaisemmat kirjoitukseni ovat myös olleet epätasaisia ja hämääviä. Ero analyttisen ja normatiivisen näkökulman välille ei ole piirtynyt riittävän selkeänä, mikä on johtanut moniin väärinkäsityksiin. Esimerkiksi Hemánus kuvaa artikkelissaan eteläkorealaisen markkustajakoneen KAL 007 alas ampumisen synnyttämää massiivista julkisuusaaltoa. Impulssi oli varsin virittävä, Hemánus toteaa, mutta mitä moinen virittävyys sitten sai aikaan: ”Se käynnisti ajattelun prosesseja, joiden sisältö oli Neuvostoliittoa kohtaan tunnettava viha ja aggressiot.” Hemánus toteaaakin, ettei meitä taida tyydyttääkään *mikä tahansa* aktivoituminen, ja jatkaa: ”Virittävyys saattaa toimia analyttisenä käsitteenä, mutta nor-

matiivisesti se ei tyydyttäkään.”

Sekaannus syntyy siitä, että olen käyttänyt virittäväsanaa kahdessa merkityksessä. Analyttisessä mielessä arvio jonkin sanoman virittävyydestä ei vielä sinään ole normatiivinen kannanotto. Kaikki impulssit, jotka saavat aikaan laivan arviointiprosessin ja kiihkeän väittelyn, ovat tässä mielessä virittäviä — on niiden tuottama viestiprofiili ja sen perillemeno ”hyvä” tai ”huono” asia. Jos jonkin impulssin toteaa analyttisessä mielessä virittäväksi, se tarkoittaa vain, että se sai aikaan melkoista ”vipinää”. Esimerkiksi Jumalan teatterin Oulun-tempaus oli tässä mielessä varsin virittävä.

Mitä sitten tarkoitan? Millainen on hyvällä tavalla virittävä impulssi? Virittävä sen on välttämättä oltava — sen on herätettävä kiinnostusta, reaktioita, väittelyä. Jotta näin kävisi, impulssin täytyy sisällöltään olla tavalla tai toisella tuore ja puhutteleva, sen täytyy ylittää vakiintuneet käsitykset ja ajattelutavat, sen täytyy iskeä ajan hermoon.

Mutta virittävyys sinänsä ei ole riittävä ehto, jotta koko prosessin toteutumasta tulisi ”hyvä” normatiivisessa mielessä. Hyvä sanoma muuttuu hyväksi vasta silloin, kun sen aikaansaama *lopputulos* on hyvä.

Tämä tarkoittaa — ja tämä on olennaista —, että sanoman ”hyvyyttä” ei voida lukea suoraan itse sanomasta, vaan vasta sen synnyttämästä viestiprofiilista ja sen perillemenosta, ja tämän saa selville vasta, kun koko prosessi on analysoitu. ”Hyvää” sanomaa ei voida varmalla tavalla etukäteen suunnitella. Tuoreutta ja puhuttelevuutta voi kaikin tavoin tavoitella, mutta lopullisen tuomion antaa vasta vastaanottoprosessi, joka ajallisesti saattaa olla hyvinkin pitkä. ”Hyväksi” tehty sanoma saattaa lopputulokseltaan kääntyä todella huonoksi.

Ja päinvastoin. Eikö Goethe Faustissaan kuvaa Mefistofelestä voimaksi, joka ”pahaa tahtoi vain, mutta aikaansai vain hyvää”? Vastaavasti Hemánuksen KAL 007 -tapauksen lopputulos saattoi hyvinkin kääntyä hyväksi. Vaikka se jenkeissä herätti välitöntä ryssävihaa, niin mitä se sai aikaan neukuissa? Entä suurvaltojen välisissä suhteissa? Euroopassa? Saattoiko tuo tapaus ja sen saama julkisuus olla yksi osatekijä siihen, että terävimmän kylmän sodan kärki alkoi tahtua? Mikä oli Jumalan teatterin lopullinen vaikutus?

”Ihmisten jakaminen onnistujiin ja epäonnistujiin on ihmisluonnon tarkastelemista ahtaasta, ennalta omaksutusta näkökulmasta . . . Oletteko Te onnistuja vai ettekö ole? Entä minä? Entä Napoleon? Teidän Vasillinne? Missä on arviointiperuste? Täytyy olla Jumala voidakseen erehtymättömästi erottaa onnistujat epäonnistujista” (Anton Tšehov).

Kuka lopulta määrittelee, mikä on ”hyvää” ja mikä ”huonoa”? Jos ns. tosiasioista voidaan kiistellä, kahta suuremmalla syyllä voidaan kiistellä arvoista.

Yksi tapa saada tähän järjestystä aikaan on kysyä, kenen kannalta vastaanottoprosessin toteutuma on hyvä. Lähettäjän kannalta hyvä on sellainen toteutuma, jossa sanoma saa aikaan kiihkeän arviointiprosessin ja jonka lopputulos on lähettäjän tavoitteen mukainen. Tässä mielessä demarien lapsilisäesitys taisi mennä pieleen, mutta ns. yleiseltä kannalta sanoma saattoi olla ”hyvä”. Ehkä se selkiytti ja paljasti todellisuutta, jäseni sitä,

mikä on olennaista, mikä mahdollista, mihin kukakin pyrkii, ja edisti näin objektiivisuuden lisääntymistä yhteiskunnassa. Tutkimatta vain ei tiedä.

Joka tapauksessa huomaa tulevani tässä lähelle Hemánuksen ja Ilkka Tervosen tuoreessa kirjassaan (1986) esittämää journalismi-käsitystä. Yleiskäsitykseni nimittäin on, että ”hyvänä” pidän sellaista sanomaa, joka saa aikaan lavean käymistilan yhteiskunnassa ja jonka tuloksena objektiivinen todellisuus ristiriitoineen jäsenyyty selkeämmin kuin aikaisemmin ja jonka ansiosta todellisuuden sisältävät paremman tulevaisuuden mahdollisuudet piirtyvät esiin.

Kirjallisuus

Hemánus, Pertti: Virittävä alkoholivalistus vielä kerran. *Alkoholipolitiikka* 51 (1986): 6, 324—335

Hemánus, Pertti & Tervonen, Ilkka: Totuuksista utopioihin. *Journalismin, muun todellisuuden ja yleisön suhteista*. Keuruu: Otava, 1986

Tšehov, Anton: Kirjeitä vuosilta 1877—90. Keuruu: Otava, 1982

Virtanen, Matti: Valistuksen virittävyys. Kohtuus on olemassa -kampanja Alkon politiikan osana. *Seloste 147/1981*. Helsinki: Alkoholipoliittinen tutkimuslaitos, 1981

Virtanen, Matti: Valistuksen vaikutukset. *Tiedotustutkimus* 7 (1984): 1, 12—17

Virtanen, Matti: Vielä kerran virittävyys. *Tiedotustutkimus* 9 (1986): 1, 16—19.

Matti Virtanen

Wallraff käyttää eräänlaista veijariromaanitekniikkaa, joka ainakin omaan mieleeni tuo kunnan sotamies Švejkkin.

Mutta liittotasavallassa ilmestynee joka vuosi satoja taiteellisesti ansiokkaampia kirjoja, romaaneja. Wallraffin menestystä ei selitä hänen objektiivisuutensa eikä hänen taiteellisuutensa, tokko myöskään niiden yhdistelmä. Mikä sitten? Sosiaalinen tilanne?

Olennaista on nähdä, että taiteenkaan keinot eivät ole kaikkivoivat — eivät myöskään virittävässä (alkoholi)valistuksessa. Meidän aikamamme on tapana suomaa ankarasti luottamusta tietoon ja ”naivia tieteisuskoa”. Vaikka itse olen viime vuosina alkanut etsiä omaan journalismiteoriaani aineksia taideteorioista, minua huvittaisi ryhtyä arvostelemaan ”naivia taiteisuskoa”. En kuitenkaan syytä siitä Warsellia.

Vielä yksi näkökohta Wallraff-keskusteluun. Warsellia niin kuin monia muita — minuakin — on erityisesti vakuuttanut Wallraffin ”itsensä alttiiksi paneminen”. Mutta lieneekö tämäkään vakuuttavuus muuta kuin yksilöstä toiseen vaihteleva suhde? Käyttäessäni Wallraffia tiedotusopin opetuksessa olen havainnut hyvin kirjavia reaktioita, kritiikkiä ja torjuntaakin. Hänen motiivejaan on epäilty, hänen valtaviin tuloihinsa on viitattu antaen ymmärtää, että kaiken takaa löytyisi rahanhimo jne.

Siis pä viisasten kivi jäi löytymättä.

Matti Virtasen puheenvuoroon tässä samassa numerossa en reagoi yksityiskohtaisesti siitä yksinkertaisesta syystä, että yhdyin täysin sen peruslinjaan ja allekirjoitan useimmat detaljitkin. Vuosien eräänlaisen — toki ystävällisen — eriseuraisuuden jälkeen ajattelutapamme ovat ilmeisesti integroituneet lähes yhdeksi. Keskusteluun ja järkeen uskoviille, jos heitä enää on, tällainen yhteisymmärryksen löytymisen kokemus on riemastuttava.

Meillä ei kuitenkaan ole aihetta ylpeyteen. Se, mistä olemme yhtä mieltä, on vasta virittävän (alkoholi)valistuksen eräät teoreettiset lähtökohdat. Toinen kysymys on virittävyyden saaminen käytännössä toimimaan niin, että ”lopputuloksena” sosiaalisista prosesseista on alkoholisuhteen parempi hallitseminen. Toimivuuden kehittämisessä meillä riittää työtä ja kokeiluja; epäonnistumisiin on varauduttava.

Pertti Hemánus

Virittävä alkoholivalistus, ratkaistu ja ratkaisematon

Kun tässä lehdessä (6/1986) palasin virittävän alkoholivalistuksen kysymyksiin, omakin päämääräni oli virittävyys: keskustelun aikaan saaminen. Ilokseni se myös onnistui.

Leena Warsellin puheenvuoro (*Alkoholipolitiikka* 1/1987) keskittyi paljon yhteen esimerkkitapaukseeni, virittäjänä loistavasti onnistuneeseen länsisaksalaiseen journalisti-kirjailijaan Günter Wallraffiin. Hän toki onkin laulun arvoinen.

Warsell on varmaan oikeassa siinä, että jos liittotasavallan turkkilaisten siirtotyöläisten oloista olisi tehty tieteellinen tutkimus — miten objektiivinen hyvänsä — se ei olisi voinut saada osakseen samaa huomiota kuin Wallraffin journalistinen kirja riistosta, sorrosta ja epäinhimillisyydestä.

Sen sijaan Warsell minusta on väärillä jäljillä epäillensä, että Wallraffin taiteellinen panos olisi avain hänen virittävyyteensä. Ihmeellisintä Wallraffin ”tekstissä sinänsä” on, että siinä ei ole mitään ihmeellistä. Suuri osa Pohjalla-kirjaa on viestinnällisesti varsin sovinnaisin keinoin toteutettua journalismia, johon ei liity taiteellisia pyrkimyksiä; sen voima piilee sen paljastaman todellisuuden järkyttävyydessä. Pari lukua poikkeaa muista: niissä

Valistus on toivomaan oppimista

Kriittiset intellektuellit väittävät, että elämme näköalaton aikalaa. Merkitykset murenevät. Jatkuvuuden kokemus järkkyy. Vain oman ainutkertaisuuden näyttölepano, erottautuminen, on enää tärkeää. ”Yhteiskunnallisissa tapahtumissa ei ole mitään järkeä, ideaa, jonka yksittäinen ihminen voisi mieltää paitsi yhteisön tavoitteeksi myös oman toimintansa lähtökohdaksi” (Weckroth 1984).

Pinnallisesti ja hetkellisesti elävä yksilö ”ei ole helppo kohde minkäänlaiselle ’rationaalille vaikuttamiselle’,